

XITOY TILIDAGI 才 (cái) VA 就 (jiù) RAVISHLARINING SEMANTIK ASSIMETRIYASI: LEKSIK VA KONTEKSTUAL OMILLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.21330835>

Bobonorov Abdurauf Abdumuminovich

Samarqand davlat chet tillar instituti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Maqolada xitoy tilidagi 才 (cái) va 就 (jiù) ravishlarining semantik assimetriyasi markerlik nazariyasi asosida tahlil qilinadi. Bu ikki element ko‘rinishidan bir-birining zid juftligi bo‘lsa-da, aslida ular nomutanosib: 就 — markersiz a‘zo (keng tarqalgan, betaraf yoki ijobiy baho, yuqori chastota), 才 esa markerli a‘zo (cheklangan tarqalish, salbiy baho). Tadqiqotda bu assimetriyani shakllantiruvchi ikki guruh omil ko‘rsatiladi: leksik omillar (aspekt ko‘rsatkichi 了 bilan birikuv, son-miqdor so‘zining o‘rni, gap oxiri birliklari va bog‘lovchi qurilmalar) hamda kontekstual omillar (kutilma-reperning kontekstda belgilanishi, baho qutbi va diskurs pozitsiyasi). Xulosalar o‘zbek tiliga tarjima ekvivalentligi bilan bog‘lanadi.

Kalit so‘zlar

semantik assimetriya, markerlik nazariyasi, markersiz a‘zo, markerli a‘zo, leksik omillar, kontekstual omillar, aspekt, baho qutbi, tarjima ekvivalentligi.

Аннотация

В статье на основе теории маркированности анализируется семантическая асимметрия наречий 才 (cái) и 就 (jiù) китайского языка. Хотя внешне эти элементы выглядят как противопоставленная пара, в действительности они асимметричны: 就 — немаркированный член (широкое распространение, нейтральная или положительная оценка, высокая частотность), а 才 — маркированный член (ограниченное распространение, отрицательная оценка). Показаны две группы факторов, формирующих эту асимметрию: лексические (сочетаемость с показателем 了, позиция счётно-количественного слова, конечные частицы и союзные конструкции) и контекстуальные (задание точки отсчёта контекстом, полярность оценки и дискурсивная позиция). Выводы соотносятся с переводческой эквивалентностью при передаче на узбекский язык.

Ключевые слова

семантическая асимметрия, теория маркированности, немаркированный член, маркированный член, лексические факторы, контекстуальные факторы, аспект, полярность оценки, переводческая эквивалентность.

Abstract

This article analyses the semantic asymmetry of the Mandarin adverbs 才 (cái) and 就 (jiù) within markedness theory. Although these elements look like an opposed pair, they are in fact asymmetric: 就 is the unmarked member (broad distribution, neutral or positive evaluation, high frequency), whereas 才 is the marked member (restricted distribution, negative evaluation). Two groups of factors shaping this asymmetry are identified: lexical factors (co-occurrence with the aspect marker 了, the position of the numeral-quantity word, sentence-final particles and connective constructions) and contextual factors (the contextual setting of the reference point, evaluative polarity and discourse stance). The findings are related to translation equivalence into Uzbek.

Keywords

semantic asymmetry, markedness theory, unmarked member, marked member, lexical factors, contextual factors, aspect, evaluative polarity, translation equivalence.

Kirish

才 (cái) va 就 (jiù) ravishlari ko‘pincha bir-birining zid juftligi sifatida – «kech ↔ erta», «ko‘p ↔ kam» – taqdim etiladi. Biroq bu simmetrik tasavvur yuzaki: aslida ikki element bir qator jihatdan nomutanosib bo‘lib, ularning qarama-qarshiligi assimetrikdir. Markerlik nazariyasi³⁸ bu nomutanosiblikni izohlashning eng samarali vositasi hisoblanadi [15; 24].

Markerlik nazariyasiga ko‘ra, zid juftlikning a‘zolari teng emas: biri markersiz (无标记) – keng tarqalgan, betaraf va ko‘p uchraydigan, ikkinchisi markerli (有标记) – cheklangan va qo‘shimcha ma’noli [4; 25], [7; 305]. 就 va 才 juftligida 就 – markersiz, 才 – markerli a‘zo. Bu assimetriya ikki guruh omil orqali yuzaga chiqadi: leksik va kontekstual omillar.

Maqolaning maqsadi – 才 va 就 ravishlarining semantik assimetriyasini markerlik nazariyasi asosida tavsiflash, uni shakllantiruvchi leksik va kontekstual omillarni aniqlash hamda bu assimetriyaning o‘zbek tiliga tarjimada aks etishini

³⁸Markerlik nazariyasi (标记理论) bo‘yicha markersiz (无标记) a‘zo keng tarqalgan, betaraf va ko‘p uchraydigan, markerli (有标记) a‘zo esa cheklangan, qo‘shimcha ma’noli bo‘ladi [15; 24].

ko'rsatishdir. Tadqiqot tavsifiy-qiyosiy metodga va amaliy misollar tahliliga asoslanadi.

1. Markerlik nazariyasi va ikki ravishning assimetriyasi

Markerlik – til birliklari o'rtasidagi nomutanosiblikni tavsiflovchi tushuncha bo'lib, unga ko'ra zid juftlikning markersiz a'zosi tarqalish, chastota va ma'no jihatidan ustun, betaraf mavqega ega [15; 24]. Ushbu mezonlarni 就 va 才 ga tatbiq etsak, quyidagi manzara namoyon bo'ladi. Tarqalish jihatidan 就 ancha keng: u ketma-ketlik (一...就), shart (如果...就, 只要...就), ta'kid (就是) va yon berish (就算) qurilmalarida qatnashadi; 才 esa asosan 只有...才, 除非...才 bilan cheklanadi. Chastota jihatidan 就 ancha ko'p uchraydi. Ma'no jihatidan 就 betaraf yoki ijobiy (yetarlilik, osonlik, darhollik), 才 esa salbiy (kechlik, kamlik, yetishmovchilik) baho tashiydi. Demak, 就 – markersiz, 才 – markerli a'zo [13; 148].

2. Leksik omillar

2.1. Aspekt ko'rsatkichi 了 bilan birikuv

Assimetriyaning eng yorqin ko'rinishi – tugallanganlik ko'rsatkichi 了 bilan birikuvdagi farq³⁹. 就 perfektiv 了 bilan erkin birikadi, 才 esa «kech» ma'nosida 了 ni odatda qabul qilmaydi [6; 340]:

他八点就来了。 (tā bā diǎn jiù lái le)

«U hali soat sakkizdayoq kelib bo'ldi.»

他八点才来。 (*他八点才来了) (tā bā diǎn cái lái)

«U soat sakkizda endigina keldi.»

Buning sababi shundaki, 就 hodisaning kutilgandan erta yuzaga kelib, tugallanganini bildiradi va 了 bilan mos keladi; 才 esa hodisaning zo'rg'a, endigina ro'y berganini ta'kidlaydi, bu ma'no esa «tugallanib o'tgan» 了 bilan ziddir [14; 320]. Bu birikuv assimetriyasi 才 ning markerli ekanini ko'rsatadi.

2.2. Son-miqdor so'zining o'rni

Son-miqdor so'ziga nisbatan ikki element assimetrik xatti-harakat qiladi. 才 sondan oldin kelsa subyektiv kichik miqdorni (才三个 – bor-yo'g'i uchta), sondan keyin (yetarlilik qolipida) kelsa subyektiv katta miqdorni (三个才够 – uchta bo'lgandagina yetadi) bildiradi. 就 esa yetarlilik qolipida (三个就够了) kam miqdorni ijobiy – «yetarli» deb baholaydi. Bir xil «uchta» soni shu tarzda uch xil bahoga ega bo'ladi [12; 20], [13; 146].

2.3. Gap oxiri birliklari va bog'lovchi qurilmalar

³⁹Xitoycha misollar pinyin transkripsiyasi va o'zbekcha tarjimasi bilan beriladi; «*» belgisi grammatik jihatdan qabul qilinmaydigan qurilmani bildiradi.

才 hissiy-ta'kidiy qurilmalarda gap oxiri birligi 呢 va inkor bilan birikadi — bu 就 da simmetrik muqobilga ega emas:

我才不去呢！ (wǒ cái bú qù ne)

«Men aslo bormayman!»

才怪！ (cái guài)

«Qo'ysang-chi! / Aslo unday emas!»

Aksincha, 就 bog'lovchi va ta'kidiy qurilmalarda faol: 就是 (aynan, xuddi shu), 就算 (garchi ... bo'lsa ham). Bu qurilmalar 才 da uchramaydi. Demak, gap oxiri birliklari va bog'lovchilar taqsimoti ham assimetrikdir: 才 hissiy inkorga, 就 esa mantiqiy bog'lanishga moyil [16; 128].

3. Kontekstual omillar

3.1. Kutilma-reperning kontekstda belgilanishi

Ikki element o'rtasidagi tanlov hodisaning obyektiv qiymati bilan emas, balki kontekst belgilagan kutilma-reper bilan aniqlanadi. Bir xil «soat sakkiz» qiymati kontekstga qarab ham 就, ham 才 ni qabul qiladi:

说好九点，他八点就来了。 (shuōhǎo jiǔ diǎn, tā bā diǎn jiù lái le)

«To'qqiz deb kelishilgandi, u sakkizdayoq keldi. (erta)»

说好七点，他八点才来。 (shuōhǎo qī diǎn, tā bā diǎn cái lái)

«Yetti deb kelishilgandi, u sakkizda zo'rg'a keldi. (kech)»

Ikkala gapda ham kelish vaqti — sakkiz, ammo kutilgan reper (to'qqiz yoki yetti) turlicha. Fauconnier ta'kidlaganidek, skala va undagi kutilgan nuqta kontekst orqali o'rnatiladi [3; 356]. Bu assimetriyaning kontekstga bog'liqligini ko'rsatadi: aynan bir dalil kontekstga qarab «erta» yoki «kech» deb baholanishi mumkin [5; 631].

3.2. Baho qutbi va diskurs pozitsiyasi

Kontekst yana baho qutbini ham belgilaydi. 就 odatda ijobiy, qanoat pozitsiyasini (ish oson, tez yoki yetarli bo'ldi), 才 esa salbiy, norozilik yoki kutilmagan yetishmovchilik pozitsiyasini ifodalaydi (juda kech, juda kam) [16; 124]. Shu bois diskursda 才 ko'pincha e'tiroz, ajablanish yoki tuzatish, 就 esa tasdiq yoki qanoat ifodasi bilan hamohang keladi. Bu semantik-pragmatik assimetriya markerlik nazariyasidagi «markerli a'zo salbiy/qo'shimcha ma'no tashiydi» tamoyiliga to'liq mos keladi [15; 30].

4. Assimetriyaning yagona asosi

Yuqoridagi barcha farqlar yagona asosga — markerlik munosabatiga borib taqaladi. Semantik jihatdan bu assimetriya Biq va Lai ko'rsatgan skala yo'nalishidan kelib chiqadi: 就 qiymatni kutilgandan past (erta/kam/oston), 才 esa

yuqori (kech/ko'p/qiyin) nuqtaga joylashtiradi [2], [5; 630]. «Qiyin/salbiy/kutilmagan» qutb esa, umumiy markerlik tamoyiliga ko'ra, markerli bo'ladi. Shunday qilib, 才 ning markerliligini leksik omillar taqsimot darajasida, kontekstual omillar esa ma'no darajasida namoyon qiladi. Quyidagi jadval assimetriyaning asosiy o'lchamlarini umumlashtiradi.

O'lcham	就 (jiù) – markersiz	才 (cái) – markerli
Tarqalish	keng (ketma-ketlik, shart, ta'kid)	cheklangan (只有/除非...才)
Chastota	yuqori	nisbatan past
了 bilan birikuv	erkin (就...了)	qabul qilmaydi (*才...了)
Baho qutbi	betaraf / ijobiy	salbiy (markerli)
Skala yo'nalishi	past (erta/kam/oson)	yuqori (kech/ko'p/qiyin)

1-jadval. 就 va 才 ravishlarining assimetriya o'lchamlari

5. Assimetriyaning o'zbek tiliga tarjimada aks etishi

O'zbek tilida bu assimetriya qisman saqlanadi. Markersiz 就 betaraf-ijobiy vositalar bilan – «-oq/-yoq», «darhol», «...ning o'zi kifoya» – tarjima qilinadi; markerli 才 esa salbiy-baholovchi vositalar bilan – «zo'rg'a», «endigina», «bor-yo'g'i» – beriladi. Masalan, 他八点就来了 → «U sakkizdayoq keldi», 他八点才来 → «U sakkizda zo'rg'a keldi».

Hissiy 才 qurilmalari o'zbek tilida kuchaytiruvchi inkor bilan beriladi: 我才不去呢 → «Men aslo bormayman!». Bog'lovchi 就 esa «aynan», «xuddi», «garchi ... bo'lsa ham» kabi vositalarga mos keladi. Tarjima pragmatikasi nuqtai nazaridan asosiy vazifa – 才 ning markerli (salbiy) va 就 ning betaraf-ijobiy pozitsiyasini saqlashdir. Nida ta'kidlaganidek, ekvivalentlik dinamik bo'lishi lozim [8; 159]; bu pozitsiya tushib qolsa, Thomas ko'rsatgan pragmatik xato yuzaga keladi [9; 94]. Komissarov ekvivalentlik darajalari bu muvozanatni ta'minlaydi [11; 51].

Xulosa

Markerlik nazariyasi asosida qilingan tahlil xitoy tilidagi 才 va 就 ravishlari simmetrik zid juftlik emas, balki assimetrik munosabatda ekanini ko'rsatadi: 就 – markersiz a'zo (keng tarqalgan, betaraf yoki ijobiy, yuqori chastotali), 才 – markerli a'zo (cheklangan, salbiy baholovchi). Bu assimetriya leksik omillar (aspekt 了, son o'rni, gap oxiri birliklari, bog'lovchilar) orqali taqsimot darajasida, kontekstual omillar (kutilma-reper, baho qutbi, diskurs pozitsiyasi) orqali esa

ma'no darajasida namoyon bo'ladi. Har ikki guruh omil yagona asosga — skala yo'nalishi va markerlik tamoyiliga — borib taqaladi. Bu xulosalar xitoy tilini o'qitishda va xitoycha-o'zbekcha tarjimada ikki elementning nomutanosib tabiatini to'g'ri hisobga olish uchun nazariy asos bo'ladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Abdurahmonov G'. O'zbek tili grammatikasi (Sintaksis). — Toshkent: Fan, 1991. — 415 b.
2. Biq Yung-O. The Semantics and Pragmatics of cai and jiu in Mandarin Chinese: PhD dissertation. — Ithaca: Cornell University, 1984. — 173 p.
3. Fauconnier G. Pragmatic Scales and Logical Structure // Linguistic Inquiry. — 1975. — Vol. 6, No. 3. — P. 353-375.
4. Greenberg J. H. Language Universals, with Special Reference to Feature Hierarchies. — The Hague: Mouton, 1966. — 89 p.
5. Lai Huei-ling. Rejected Expectations: The Scalar Particles cai and jiu in Mandarin Chinese // Linguistics. — 1999. — Vol. 37, No. 4. — P. 625-661.
6. Li Ch. N., Thompson S. A. Mandarin Chinese: A Functional Reference Grammar. — Berkeley: University of California Press, 1981. — 691 p.
7. Lyons J. Semantics. Vol. 1. — Cambridge: Cambridge University Press, 1977. — 371 p.
8. Nida E. A. Toward a Science of Translating. — Leiden: Brill, 1964. — 331 p.
9. Thomas J. Cross-cultural Pragmatic Failure // Applied Linguistics. — 1983. — Vol. 4, No. 2. — P. 91-112.
10. Бархударов Л. С. Язык и перевод: Вопросы общей и частной теории перевода. — Москва: Международные отношения, 1975. — 240 с.
11. Комиссаров В. Н. Теория перевода (лингвистические аспекты). — Москва: Высшая школа, 1990. — 253 с.
12. 陈小荷. 主观量问题初探——兼谈副词“就”“才”“都” // 世界汉语教学. — 1994. — 第4期. — 页18-24.
13. 金立鑫, 杜佳俊. “就”与“才”主观量对比研究 // 语言科学. — 2014. — 第13卷, 第2期. — 页140-153.
14. 吕叔湘. 现代汉语八百词 (增订本). — 北京: 商务印书馆, 1999. — 760 页.
15. 沈家煊. 不对称和标记论. — 南昌: 江西教育出版社, 1999. — 366 页.
16. 周守晋. “主观量”的语义信息特征与“就”“才”的语义 // 北京大学学报 (哲学社会科学版). — 2004. — 第41卷, 第3期. — 页121-131.